

บทที่ 6

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลที่ได้จากการศึกษาวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษา วิถีชีวิตของคนเลี้ยงช้าง การปรับตัวและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมและประเพณีคนเลี้ยงช้างภายใต้พลวัตการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนชาวปะคำ ตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทยโคราช ใช้ภาษาไทยโคราช หรือไทยเบ็ง ในการสื่อสารกันในชีวิตประจำวัน รวมทั้งการศึกษาเปรียบเทียบกับกลุ่มคนเลี้ยงช้างชาวกูย บ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ และกลุ่มคนเลี้ยงช้างชาวลาวบ้านค่ายหมื่นแผ้ว ตำบลบ้านค่าย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ เพื่อหาจุดร่วมและจุดต่างของวัฒนธรรม และประเพณีการคล้องช้าง รวมทั้งกระบวนการปรับตัวของทั้งสามกลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าว

การเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ประกอบการศึกษาวิจัย รวมทั้งการลงพื้นที่เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ในกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มคนที่ทำการศึกษา เช่น พิธีกรรมการไหว้ศาลปะคำ การแสดงช้าง ช้างในกิจกรรมการท่องเที่ยว การศึกษาวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนเลี้ยงช้าง เป็นต้น รวมทั้งได้ทำการสัมภาษณ์ผู้รู้ (Key information) ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย อาทิ ปศุขยาย ครอบาช้าง และหมอช้าง เป็นต้น โดยใช้ระยะเวลาการศึกษาประมาณ 2 ปี 3 เดือน เริ่มจากเดือนตุลาคม พ.ศ. 2554 ถึง เดือนธันวาคม พ.ศ. 2556 จากนั้นจึงนำเสนอข้อมูลในเชิงพรรณนาวิเคราะห์ ซึ่งผลการศึกษาสรุปได้ดังต่อไปนี้

ชุมชนบ้านปะคำ ตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ มีประวัติศาสตร์การก่อตั้งชุมชนมาร่วม 200 ปี โดยเริ่มจากหลวงอุดมพนาเวช นายทหารช้างจากเมืองนครราชสีมา อพยพครอบครัวเพื่อมารับตำแหน่งนายด่านบ้านปะคำ แทนบิดาคือหลวงแสง ที่ขอลากลับไปอยู่บ้านเดิมที่เมืองประจิม ปากน้ำ เนื่องจากปัญหาสุขภาพ ในขณะที่เดียวกันขุนพิพิธ หลานเจ้าเมืองนางรอง ได้มาตั้งบ้านเรือนในบริเวณเดียวกัน และบุตรของท่านได้เป็นกำนันคนแรกของชาวปะคำ คือ ขุนจงโยธา และทั้งสองตระกูลได้แต่งงานเป็นเครือญาติกันมีลูกหลานสืบตระกูลในลำดับถัดมา (สำเนาอนุรักษวิทยศาสตร์ และคณะ, 2547) จนกลายเป็นชุมชนปะคำหมู่บ้านใหญ่ โดยได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอเมื่อปี พ.ศ. 2526 ขึ้นกับจังหวัดบุรีรัมย์ ห่างจากตัวจังหวัดมาทางทิศใต้ประมาณ 77 กิโลเมตร และห่างจากกรุงเทพมหานคร ประมาณ 330 กิโลเมตร

ในระหว่างที่หลวงอุดมพนาเวช ได้มาเป็นนายด่านประจำที่บ้านปะคำแห่งนี้ ด้วยความเป็นทหารช่างมาก่อน จึงได้นำวิชาความรู้เกี่ยวกับการเถื่อนช้าง ต่อช้าง และจับช้างป่า มาถ่ายทอดให้กับชาวปะคำ และเครื่องญาติที่อพยพมาอยู่ด้วย จึงทำให้บ้านปะคำมีลูกศิษย์หลานศิษย์ที่เป็น หมอช้าง ครูบาช่าง และปติยาย สืบทอดตำราการเถื่อนช้างและการเลี้ยงช้าง จากหลวงอุดมพนาเวชมาอย่างเหนียวแน่น อาทิ ปติยายหมื่นหาญอาสา ครูบามี ครูบานวล ครูบาคำ ครูบาแจก ครูบามังกร ครูบากริ ครูบาเฟื่อง หมอช้างวรรณ หมอช้างสมหวัง และที่สำคัญอย่างยิ่งคือ ปติยายส่อง อบอูน ในวัย 95 ปี (2555) ซึ่งเป็นปติยายคนสุดท้ายของบ้านปะคำในปัจจุบัน

พิธีกรรมและความเชื่อของกลุ่มคนเลี้ยงช้างบ้านปะคำ ยังคงเคารพนับถือผีปะคำ หรือผีบรรพบุรุษ ซึ่งเปรียบเสมือนเทพเจ้าของกลุ่มคนเลี้ยงช้าง โดยมีการสร้างศาลปะคำ เพื่อเป็นที่สถิตของผีปะคำ รวมทั้งใช้เป็นที่พักเก็บเชือกปะคำ ที่เชื่อว่ามีดวงวิญญาณของบรรพบุรุษสิงสถิตอยู่ โดยจะมีพิธีกรรมการไหว้ศาลปะคำประจำปีทุกปี บางที่เรียกว่า การเลี้ยงปะคำ หรือเลี้ยงโรงปะคำ

พิธีไหว้ศาลปะคำ หรือการเลี้ยงปะคำนั้น ชาวปะคำให้ความสำคัญแบ่งเป็น 3 ลำดับ ได้แก่ การไหว้ผีปะคำประจำปี ซึ่งกำหนดจัดในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี (อยู่ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม) โดยยังคงดำเนินพิธีกรรมตามรูปแบบดั้งเดิมทุกขั้นตอน การจัดเครื่องเช่น ไหว้ประกอบด้วย หัวหมูครบเครื่อง ไก่ต้ม ข้าวปลาอาหาร ขนม ข้าวต้มมัด เหล้า หมากพลู บุหรี่ มะพร้าว กล้วย ส้ม น้ำส้ม น้ำหวาน กรวยขันห้า เสื้อผ้าราชปะแตน ไก่ชนและเครื่องกระสุน เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีวงมโหรีปี่พาทย์ และคนทรงมาเข้าร่วมในพิธีด้วย เพื่อให้ผีบรรพบุรุษได้สวมใส่เสื้อผ้าสวยงาม ได้ดื่มกินให้อิ่มหนำสำราญและสนุกสนานรื่นเริง เมื่อผีบรรพบุรุษมีความพอใจในเครื่องเช่นไหว้ ก็จะมาเข้าประทับร่างทรง เพื่อถ่ายทอดความเป็นอยู่ในอีกภพหนึ่งให้กับลูกหลานทราบ เมื่อสนทนากันจนได้เวลาอันสมควรก็จะให้พรและความเป็นสิริมงคลทั้งหลายแก่บรรดาลูกหลานที่มาเคารพกราบไหว้ในพิธีวันนี้ จากนั้นจึงลากลับ และจะมีการเชิญผีบรรพบุรุษท่านอื่น ๆ มาประทับร่างทรงต่อไป

การไหว้ศาลปะคำยังมีอีก 2 แบบ ที่มีความสำคัญรองลงมาตามลำดับ ได้แก่ การไหว้ศาลปะคำเมื่อจะออกไปเถื่อนช้าง ซึ่งปัจจุบันได้เลิกทำพิธีนี้แล้วนับตั้งแต่ที่ชาวปะคำยุติการออกไปเถื่อนช้างป่าเมื่อปี พ.ศ.2501 เป็นต้นมา และการไหว้ศาลปะคำในชีวิตประจำวันทั่วไป ซึ่งสามารถทำได้ทุกเวลาที่ครอบครัวมีงานหรือกิจกรรมพิเศษ เพื่อเป็นการบอกกล่าวให้ผีปะคำทราบและขอความคุ้มครอง รวมทั้งเพื่อความเจริญรุ่งเรือง และความเป็นสิริมงคลทั้งหลาย เป็นต้น

นอกจากการไหว้ผีปะคำแล้ว กลุ่มหมอช้างชาวปะคำยังนับถือผีมอญ และผีละครหรือ

ผีนางรำด้วย ซึ่งผีมอญเป็นผีบรรพบุรุษของชาวมอญ ที่เชื่อกันว่าชาวมอญหรือละว้าเป็นต้นตำหรับวิชาหมอล้างในประเทศไทย ที่รับเอาวิชาคชศาสตร์มาจากอินเดียอีกทอดหนึ่ง (สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร 2503. หน้า 525) ส่วนผีนางรำหรือผีละคร เป็นผีบรรพบุรุษที่มาเข้าร่างทรงซึ่งเป็นหญิงจะมีท่ารำเฉพาะ ที่แตกต่างออกไปลักษณะเหมือนช่าง (สมหวัง ลำเกาพันธ์, สัมภาษณ์, 13 กุมภาพันธ์ 2556)

ลำดับชั้นทางการปกครองของกลุ่มคนเลี้ยงช้าง หรือตำแหน่งทางสังคมของกลุ่มคนเลี้ยงช้างบ้านปะคำ แบ่งออกเป็น 5 ลำดับ เริ่มจากลำดับแรกคือ 1. คาญช้าง(มะ) 2. หมอล้าง 3. ครูบา 4. ครูบาใหญ่ และสูงสุดคือ 5. ปัตติยา ในแต่ละลำดับจะต้องได้รับการประชิ หรือบวช จากครูบาใหญ่ หรือปัตติยา โดยจะต้องได้รับการพิจารณาจากความรู้ความสามารถ จำนวนช้างที่จับได้ หรือในกรณีที่จับช้างที่มีลักษณะพิเศษ ได้ก็จะได้เลื่อนชั้นสูงขึ้นไปอีก 1 อันดับ ทั้งนี้ ในช่วงเวลาหนึ่งชาวปะคำจะมีตำแหน่งปัตติยาได้เพียงคนเดียวเท่านั้น

ก่อนออกเดินทางไปเลี้ยงช้าง เจ้าของช้างจะต้องดูแลช้างต่ออย่างดี ด้วยอาหารการกินที่อุดมสมบูรณ์ ให้อ้วนท้วนสมบูรณ์ และห้ามใช้ทำงานหนัก เพื่อให้ช้างต่อมีพลังกำลังแข็งแรงสามารถต่อสู้กับช้างป่าได้ เป็นเวลาประมาณ 1 เดือน

ในการออกไปเลี้ยงช้าง ปัตติยา หรือครูบาใหญ่ จะเป็นหัวหน้าคณะนำบรรดาลูกศิษย์เหล่าคนเลี้ยงช้างเดินทางออกไปเลี้ยงช้าง โดยก่อนออกเดินทางจะต้องทำพิธีไหว้ปะคำ และเสี่ยงทายคางไก่ เพื่อดูฤกษ์ยาม โชควาสนา และความปลอดภัยในการออกไปเลี้ยงช้างครั้งนี้ ซึ่งหากคางไก่ขาวใส งอรั่มอย่างสวยงาม ก็เชื่อว่าเป็นฤกษ์งามยามดี การออกไปเลี้ยงช้างครั้งนี้จะมีโชควาสนาจับได้ช้างป่าอย่างแน่นอนและมีความปลอดภัย แต่หากคางไก่เขียวคล้ำ งอรั่มไม่สมบูรณ์ก็ถือเป็นฤกษ์ไม่ดี ห้ามออกเดินทางเด็ดขาด และต้องหาฤกษ์เดินทางใหม่

บริเวณที่ชาวปะคำนิยมไปเลี้ยงช้างเป็นประจำ ได้แก่ ป่าท่าเสือ และป่าท่าสะอาด หรือซาอะ เขตเมืองพระตะบอง เมืองศรีโสภณ และเสียมราฐ(เสียมเรียบ) ประเทศกัมพูชา ซึ่งมีชัยภูมิที่ดี คือเป็นพื้นที่ราบเหมาะแก่การเลี้ยงช้าง ประกอบกับมีช้างป่าออกหากินจำนวนมาก บางโขลงมีเป็นร้อยตัว (ส่อง อบอุ่น, สัมภาษณ์, 9 ตุลาคม 2555) สามารถเลือกจับตัวที่เหมาะสมได้นอกจากพื้นที่ป่าในกัมพูชาแล้ว บริเวณป่าดงใหญ่ซึ่งอยู่ด้านทิศใต้ของบ้านปะคำ และป่าดงอีจานซึ่งอยู่ด้านทิศตะวันตกของบ้านปะคำ ก็เป็นอีกสองแห่งที่ชาวปะคำนิยมออกไปเลี้ยงช้าง เป็นต้น

เครื่องมือในการเลี้ยงช้างที่สำคัญของชาวปะคำประกอบด้วย 1. เชือกปะคำ หรือเชือกบาศ 2. ไม้คั้นจามและบ่วงบาศ 3. ทามคอ 4. สายลำโยง 5. กะหรั้น(เตี๋ย) 6. สลก 7. ชนั๊ก 8. ไม้้งก 9. ถุงปู่ย่า 10. ช้าง(สังข์) ซึ่งเชือกปะคำ หรือเชือกบาศนับว่ามีความสำคัญสูงสุด เพราะเป็นเชือกที่มีวิญญูณผีบรรพบุรุษ หรือผีปะคำสิงสถิตอยู่ ทำมาจากหนังควาย 3 ตัว พันเกลียว มีชั้นตอน

ในการทำอย่างพิถีพิถันและมีการอนุญาตวงวิญญานศิบรรพบุรุษมาสถิตอยู่ในเชือกปะกำด้วย คนเลี้ยงช้างชาวปะกำถือว่าเชือกปะกำเป็นสิ่งของศักดิ์สิทธิ์ ห้ามเดินข้าม และห้ามผู้หญิงจับต้องโดยเด็ดขาด

เมื่อออกเดินทางไปเถื่อนช้าง ทุกคนจะต้องเข้ากรรม ลักษณะคล้ายกับการถือศีล คือต้องปฏิบัติตามวินัยข้อห้ามในการออกไปเถื่อนช้างไปอย่างเข้มงวด เช่น ต้องเชื่อฟังปติยาย หรือครูบาใหญ่ ผู้เป็นหัวหน้าคณะ ห้ามพูดเท็จ ห้ามผิดลูกเมียคนอื่น การพูดจาและสื่อสารจะต้องใช้ภาษาผี หรือภาษาป่าเท่านั้น

เมื่อไปถึงบริเวณป่าที่จะทำการเถื่อนช้าง ปติยาย หรือครูบาใหญ่ จะทำพิธีเปิดป่า เบิกไพรเพื่อบอกกล่าวเจ้าที่ ผีป่า เทวดารักษ์ และขออนุญาตจับช้างป่า รวมทั้งเพื่อขอให้คุ้มครองและช่วยเหลือให้จับช้างป่าได้มาก ๆ เมื่อทำพิธีเสร็จแล้วก็จะหาทำเลหรือสถานที่ตั้งชมรม หรือที่พักของคณะ และจะทำพิธีก่อกองไฟศักดิ์สิทธิ์ 3 กอง เรียกว่ากองกำพวด ได้แก่ ด้านหน้าชมรม 1 กอง เรียกว่ากำพวดเชิง ด้านซ้ายชมรม 1 กองเรียกว่ากำพวดซ้าย ด้านขวาชมรม 1 กอง เรียกว่ากำพวดขวา โดยกำพวดทั้ง 3 กองนี้ จะต้องดูแลให้ไฟติดตลอดเวลาห้ามดับโดยเด็ดขาด และจะใช้ไฟจากกองกำพวดเชิงสำหรับการประกอบอาหารและประโยชน์อื่น ๆ เพียงกองเดียวเท่านั้น

ในกรณีมีคนในคณะฝ่าฝืนข้อพึงปฏิบัติ หรือละเมิดข้อห้ามต่าง ๆ จะต้องมีการทำพิธีล้างมลทิน หรือเรียกว่าพิธีปะสะ เพื่อชำระล้างตนเองให้บริสุทธิ์ก่อน ผีปะกำจึงจะคุ้มครอง หากละเลยก็อาจได้รับอันตรายจากการไปเถื่อนช้างและจากป่าได้

การเตรียมความพร้อมในขั้นตอนการเถื่อนช้าง ครูบาใหญ่ หรือปติยาย ผู้เป็นหัวหน้าคณะจะมอบหมายให้หมอช้างที่ชำนาญไพร ไล่ตามหารอยช้างป่าก่อน หรือเรียกว่าการไปโบท เพื่อจะได้ทราบว่าฝูงช้างป่าอยู่ที่ใดและจะเริ่มกระบวนการเถื่อนช้างในเวลาใด ซึ่งส่วนใหญ่จะนิยมเถื่อนช้างในเวลาพลบค่ำ หรือฟ้าเพิ่งมืด เนื่องจากเป็นเวลาที่ช้างออกหากิน และปกติช้างตาไม่ดี มองไม่ค่อยเห็น แต่จะรับรู้กลิ่นได้เร็วมาก ดังนั้นการออกไปเถื่อนช้างป่า คณะจะต้องเดินทางด้านใต้ลม เพื่อให้ช้างป่าได้กลิ่นมนุษย์และกลิ่นช้างต่อ

ขั้นตอนการเถื่อนช้างป่า เมื่อหมอช้างหมายตาช้างป่าตัวใด และได้รับสัญญาณจากหัวหน้าคณะให้เข้าเถื่อนช้างแล้ว หมอช้างจะให้ช้างต่อวิ่งเข้าหาช้างป่าโดยเลือกตัวที่เล็กกว่าช้างต่อเล็กน้อย หรือไล่เสียดกัน จากนั้นก็จะพยายามเอาไม้ค้ำจามสอดบ่วงบาศซึ่งผูกติดไว้ที่ปลายไม้สอดเข้าไปที่เท้าใดเท้าหนึ่งของช้างป่าให้ได้ เมื่อบ่วงบาศติดเท้าช้างป่าแล้ว ช้างต่อก็จะหยุดวิ่ง แต่ปลายเชือกปะกำด้านหนึ่งจะผูกติดกับทามคอช้างต่อ เมื่อช้างป่าวิ่งจนสุดเชือกปะกำแล้วก็จะดึงรั้งขาช้างป่าไว้ เมื่อแรงขาช้างป่าสู้แรงจากคอช้างต่อไม่ได้ และเริ่มอ่อนแรง ความขึงซึ่งนั่งอยู่ที่ท้ายช้างต่อจะรีบกระโดดลง พร้อมกับไล่ต้อนเชือกปะกำที่คอช้างต่อและรีบนำไปผูกติดกับต้นไม้ใหญ่บริเวณ

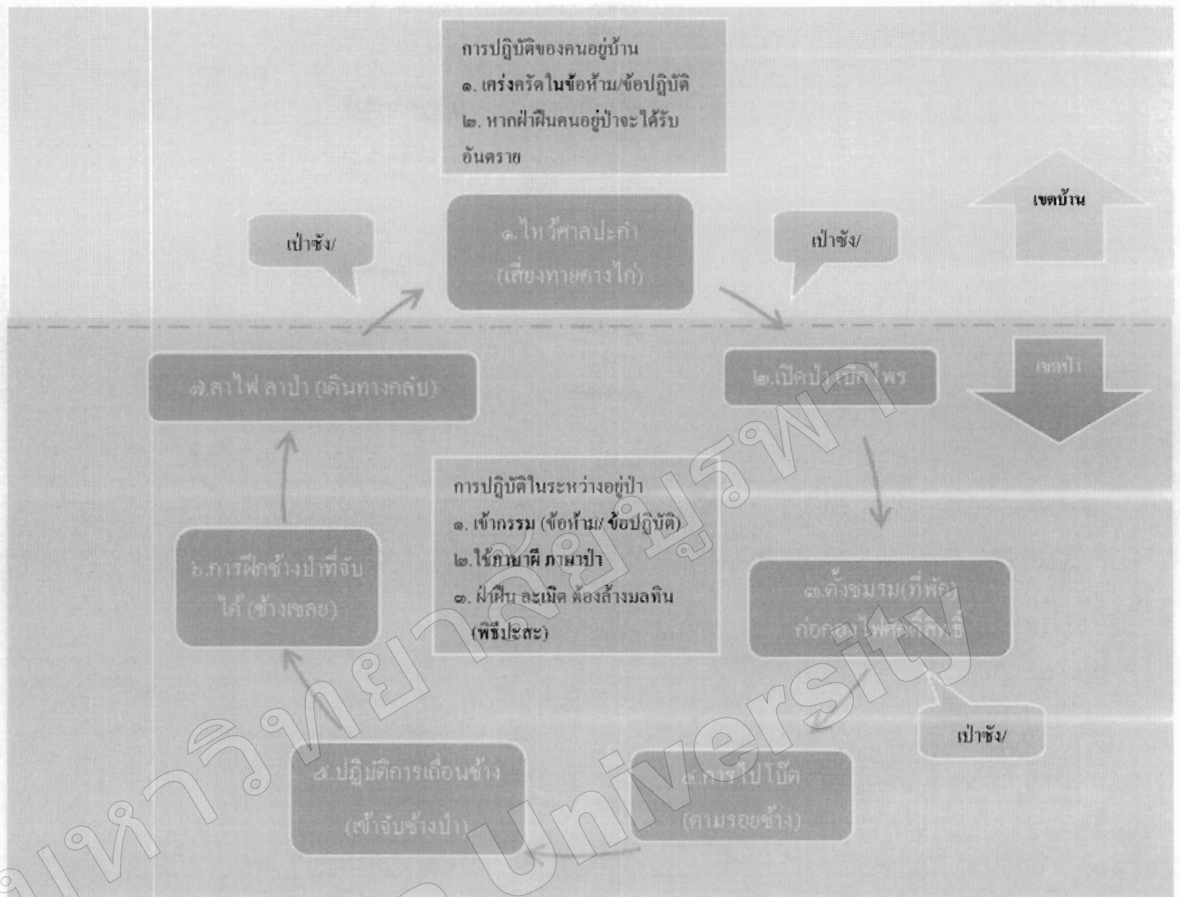
นั้น เพื่อผูกข้างป่าไว้ ซ้างป่าที่จับได้จะเรียกว่าข้างเชลย เมื่อข้างเชลยหยุดคืนรนแล้ว หมอช้างจะสวมทามคอให้ข้างเชลย และผูกติดกับทามคอข้างต่อ ให้ข้างต่อพาข้างเชลยกลับชมรมที่พักเพื่อฝึกให้เชื่องต่อไป

กระบวนการเถื่อนข้าง (คล้องข้าง) ของชาวปะลามี 3 วิธี คือ 1. การคล้องแบบบ่วงหงาย โดยเข้าไปด้านซ้ายข้างป่าและหงายบ่วงบาศเพื่อสอดเข้าเท้าข้างป่า 2. แบบตะพานข้าง (บ่วงคว่ำ) ซ้างต่อจะเข้าไปด้านขวาของข้างป่า หมอช้างจะคว่ำบ่วงบาศเพื่อสอดเข้าไปที่เท้าข้างป่า และ 3. แบบแทงระวาง ซ้างต่อจะวิ่งตามหลังข้างป่า หมอช้างจะสอดบ่วงบาศเข้าระหว่างกลางขาหลังทั้งสองของข้างป่า เป็นต้น

เมื่อคล้องได้ข้างป่า หรือข้างเชลยแล้ว จะนำข้างเชลยมาผูกติดกับโคนต้นไม้ หรือผูกโยงกับกิ่งไม้ โดยใช้กะหรันเป็นตัวเชื่อม พร้อมทั้งดัดให้น้ำและอาหารเป็นเวลา 1-3 วัน เพื่อเป็นการทรมานข้าง ปรามพยศให้ข้างยอมจำนน และยอมให้ฝึกใช้งาน เป็นต้น เมื่อข้างเชลยยอมให้ฝึกแล้ว หมอช้างจะค่อย ๆ ให้น้ำและอาหาร แต่หากยังคือดิ่งก็จะถูกทำโทษโดยการทรมานเพิ่มเติม หรือให้ข้างต่อลงโทษด้วยจนกว่าข้างเชลยจะยอมทำตาม ซึ่งการฝึกจะใช้เวลาประมาณ 15-30 วัน

หลังจากจับข้างป่าได้จำนวนพอสมควรแล้ว หัวหน้าคณะก็จะแจ้งวันเดินทางกลับ และจะทำพิธีลาไฟ หรือลาป่า ขณะเดียวกันก็เป็นการเลิกจากการเข้ากรรม และการใช้ภาษาป่าในการสนทนาสื่อสารกันด้วย เมื่อเดินทางเข้าใกล้เขตหมู่บ้าน คณะหมอช้างก็จะเป่าซังหรือสังข์ที่ทำจากเขาควาง เพื่อเป็นอาณัติสัญญาณให้ครอบครัว ญาติพี่น้องทราบว่าคณะหมอช้างได้เดินทางกลับมาจากการไปเถื่อนข้างป่าแล้ว ครอบครัวก็จะมารอต้อนรับ ด้วยความดีใจที่ได้พบหน้าสามี และครอบครัวที่เดินทางไปเถื่อนข้างนานหลายเดือน รวมทั้งจะได้พ้นจากข้อห้ามต่าง ๆ ที่ภรรยา และครอบครัวทางบ้านยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดด้วย

การแบ่งข้างป่าหรือข้างเชลยที่เถื่อนมาได้ของชาวปะลามี จะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ เจ้าของข้างต่อ 1 ส่วน และให้สิทธิเลือกข้างได้ก่อน หมอช้างที่นั่งคอข้าง 1 ส่วน สำหรับควาญข้างที่นั่งท้ายข้างจะได้เป็นเงินจากเจ้าของข้างต่อ ซึ่งจำนวนมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความกรุณาของเจ้าของข้างต่อ เป็นต้น

ภาพที่ 62 แผนภาพกระบวนการเดือนช้างป่าของชาวปะคำ

ในช่วงตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา ชาวปะคำไม่สามารถเดินทางไปเดือนช้างป่าในเขตประเทศกัมพูชาได้อีก เพราะเกิดปัญหาสู้รบกันภายในประเทศ และเกิดข้อพิพาทชายแดนไทย-กัมพูชา เกี่ยวกับปราสาทเขาพระวิหาร ประกอบกับไม่สามารถหาแหล่งเดือนช้างป่าที่อื่น ๆ ได้ จึงต้องยุติอาชีพการเดือนช้างอย่างสิ้นเชิงตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ภายหลังยุติการเดือนช้างอย่างถาวรแล้ว ชาวปะคำต่างต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอด โดยนำช้างไปประกอบอาชีพใน 3 ลักษณะคือ 1. การรับจ้างแห่ในงานบุญประเพณีต่าง ๆ เช่น งานบวชนาค งานบุญผ้าป่า และงานบุญกฐิน เป็นต้น 2. การไปรับจ้างลากซุง ลากไม้ในอุตสาหกรรมทำไม้ ตามจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ 3. การนำช้างไปเข้าสังกัดหมู่บ้านช้างพิทยาช้างจังหวัดชลบุรี ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวและเรียนรู้เกี่ยวกับช้าง โดยให้บริการแก่นักท่องเที่ยวในลักษณะการแสดงโชว์ช้าง และให้นั่งช้างชมธรรมชาติในสวนของหมู่บ้านช้าง ซึ่งปัจจุบันช้างบ้านปะคำมีเหลือเพียง 3 เชือก และไปสังกัดที่บ้านช้างพิทยาทั้งหมด

การที่ชาวปะคำต้องนำช้างออกเดินทางไปหากินในต่างถิ่น ส่วนหนึ่งมาจากพื้นที่เลี้ยงช้างถูกบุกรุกจากกลุ่มคนไทยทั้งชาติพันธุ์ลาว ส่วย และเขมร ที่อพยพมาจากจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสาน รวมทั้งจังหวัดบุรีรัมย์เอง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ทำให้ประชากรในพื้นที่เพิ่มขึ้นถึง 10 เท่าตัว ในขณะที่เดียวกันพื้นที่ป่าที่อยู่รอบ ๆ บ้านปะคำก็ถูกแผ้วถางทำลาย กลายเป็นทุ่งนา ไร่อ้อย และไร่มันสำปะหลัง ยาวไปถึงป่าดงใหญ่ และป่าดงอีจาน ทำให้ช้างไม่มีพื้นที่อยู่อาศัยและอาหาร จึงต้องคืนรนอพยพไปหาเลี้ยงชีพในต่างถิ่น

การดำรงอยู่ของความเชื่อในด้านพิธีกรรมและประเพณีของคนเลี้ยงช้าง ในช่วงเวลาต่อ ๆ มา ภายหลังจากที่ชาวปะคำยุติการออกไปเดือนช้างป่าอย่างสิ้นเชิงแล้ว อาจแบ่งได้ 3 กลุ่มได้แก่

1. กลุ่มคนรุ่นเก่าที่ได้สัมผัสกับวิถีชีวิตของคนเลี้ยงช้าง หรือมีโอกาสได้ออกไปเดือนช้าง กลุ่มนี้ยังคงยึดมั่นในพิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวกับคนเลี้ยงช้างอย่างเหนียวแน่นตามแบบฉบับดั้งเดิม
2. กลุ่มคนรุ่นกลางที่เกิดหลังยุติการไปเดือนช้างจนถึงประมาณ พ.ศ. 2530 กลุ่มนี้ยังได้สัมผัสกับวิถีชีวิตของคนเลี้ยงช้างอยู่บ้าง แม้ช้างส่วนใหญ่จะไปรับจ้างชักลากไม้เป็นหลัก แต่ก็พอมีรายได้มาเลี้ยงครอบครัว ในขณะที่ความเจริญทางด้านวัตถุ และเทคโนโลยียังไม่ก้าวหน้ามากนัก พิธีกรรมและความเชื่อที่ได้รับการถ่ายทอดและหล่อหลอมกล่อมเกลามาจากสังคมและคนรุ่นพ่อแม่ยังมีอยู่ในจิตวิญญาณของคนกลุ่มนี้ แต่มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การมองเรื่องความสะอาด ความเรียบง่ายในการทำพิธีกรรมมากขึ้น เป็นต้น
3. กลุ่มคนรุ่นใหม่ ที่ไม่ได้สัมผัสกับวิถีชีวิตการเลี้ยงช้าง หรือสัมผัสเพียงผิวเผิน ความเชื่อเรื่องประเพณีและพิธีกรรมมีแนวโน้มลดลงมาก ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรในอำเภอปะคำ ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ส่วยและเขมร อพยพเข้ามาอาศัยอยู่จำนวนมาก เกิดการผสมผสานทางด้านวัฒนธรรม ส่งผลต่ออิทธิพลความคิด ความเชื่อ พิธีกรรม และโลกทัศน์เปลี่ยนแปลงไป

ในขณะเดียวกัน เมื่อไฟฟ้าได้เข้าสู่ชุมชนในปี พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา ระบบการบริโภค นิยม ความเจริญทางด้านวัตถุและเทคโนโลยีต่าง ๆ เริ่มเข้ามาครอบงำในวิถีชีวิตประจำวันของชาวปะคำ อาทิ โทรทัศน์ ตู้เย็น พัดลม รถจักรยานยนต์ รถยนต์ ซึ่งสามารถเข้ามาทดแทนแรงงานช้างได้ โดยเฉพาะเมื่อรัฐบาลประกาศปิดป่าในปี พ.ศ. 2532 เป็นต้นมา ทำให้ช้างจำนวนมากตกงาน คนเลี้ยงช้างขาดรายได้ คนรุ่นใหม่มองว่าการเลี้ยงช้างไม่ได้ช่วยให้เศรษฐกิจของครอบครัวดีขึ้น ช้างไม่ได้มีประโยชน์เหมือนในอดีต แต่กลับกลายเป็นภาระที่ต้องดูแลเอาใจใส่ พิธีกรรมและ

ความเชื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับการเลี้ยงช้างกลายเป็นเรื่องล้าหลัง ไม่ทันสมัย นอกจากนั้น การที่คนรุ่นใหม่ได้รับการศึกษาสูงขึ้น มีความคิดในเชิงวิทยาศาสตร์มากขึ้น และมีช่องทางทำมาหากินมากขึ้น โดยเฉพาะการรับราชการ การทำงานบริษัทเอกชนที่มีทั้งเกียรติและความก้าวหน้า มีรายได้ที่แน่นอน จึงนิยมเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานต่างถิ่นที่มีรายได้ดีกว่า จึงทำให้คนเหล่านี้มองข้ามคุณค่าทางวัฒนธรรมคนเลี้ยงช้าง และขาดแรงจูงใจในการสืบทอดรักษาประเพณีดังกล่าวไว้ เป็นต้น

เมื่อเปรียบเทียบวิถีวัฒนธรรมและประเพณีการเลี้ยงช้างของชุมชนชาวกูย บ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ และ ชุมชนชาวลาวบ้านคำยหมื่นแก้ว ตำบลบ้านคำย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ พบว่า ทั้งสามแห่งมีประวัติศาสตร์การตั้งชุมชน ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน คือประมาณ 200 ปีที่ผ่านมา บรรพบุรุษของชาวลาวบ้านคำยหมื่นแก้ว ดั้งเดิมมาจากทหารกองช้างหลวงที่ทำหน้าที่จับช้างป่าและฝึกช้าง เพื่อนำไปใช้ในราชการและการศึกสงคราม เช่นเดียวกับชาวปะคำ ซึ่งดั้งเดิมช้างที่ฝึกได้แล้วส่วนหนึ่งส่งให้กับกองทัพเมืองนครราชสีมา ในขณะที่บ้านตากกลาง การจับช้างที่มีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ เป็นการจับเพื่อไว้ใช้งาน ในครัวเรือนและขายต่อให้กับพ่อค้าช้าง ที่มารับซื้อเพื่อนำไปขายต่ออีกทอดหนึ่ง เป็นต้น

ในด้านพิธีกรรมและความเชื่อ ทั้งสามแห่งมีความเชื่อเรื่องผีปะคำ ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษของพวกเขา และเป็นเทพเจ้าในการเถื่อนช้าง โพนช้าง หรือคล้องช้าง อย่างไรก็ตาม ชาวปะคำ และชาวลาวบ้านคำยหมื่นแก้ว ยังมีการนำถือน้ำมัน ถือนางรำ หรือผีละคร ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษชนิดหนึ่งเช่นเดียวกัน โดยชาวปะคำยังคงยึดมั่น ในความเชื่อ ให้ความเคารพและมีพิธีไหว้ผีทั้งสามชนิดเป็นประจำทุกปี ในวันเวลาเดียวกับการไหว้ผีปะคำ ส่วนชาวลาวบ้านคำยหมื่นแก้ว การนับถือน้ำมัน ผีละคร ผีนางรำ ในอดีตเคยมีการทำพิธีไหว้เช่นกัน แต่ปัจจุบันได้เลือนหายไปแล้ว และไม่มีพิธีไหว้อีก คงเหลือเพียงการไหว้ผีปะคำเพียงอย่างเดียว สำหรับชาวกูยบ้านตากกลาง ไม่รู้จักผีมอญ ผีละคร หรือผีนางรำมาก่อน จึงไม่มีการนับถือ แต่จะนับถือผีปู่ตา หรือ ผีชะงัวซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษของชาวกูย กวย หรือ ส่วย มาแต่ดั้งเดิม และนับถือเจ้าพ่อวังทะเล ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในค้ำน้ำบริเวณที่แม่น้ำชีและมูลไหลมาบรรจบกัน ที่ชาวบ้านเรียกว่า วังทะเล ด้วย

การไหว้ศาลปะคำ หรือการเลี้ยงปะคำ ทั้งสามชุมชน มีการไหว้ศาลปะคำประจำปี ไหว้ศาลปะคำเพื่อการเดินทางไปคล้องช้าง และการไหว้ศาลปะคำในวิถีชีวิตประจำวันทั่วไป

ทั้งสามชุมชนให้ความสำคัญกับการไหว้ศาลปะคำประจำปีมาเป็นอันดับแรก (สำคัญที่สุด) ในขณะที่การไหว้ศาลปะคำเพื่อการออกไปเถื่อนช้าง คล้องช้าง โพนช้าง ไม่มีอีกแล้ว เนื่องจากได้ยุติการคล้องช้างไปกว่า 50 ปีมาแล้ว อย่างไรก็ตาม การไหว้ศาลปะคำประจำปีของชาวปะคำ กำหนดวันทำพิธีที่ชัดเจนมาแต่ดั้งเดิมคือ วันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี ส่วนบ้านตากกลาง และบ้านคำยหมื่นแก้วไม่ได้กำหนด ชาวบ้านตากกลางจะไหว้ในช่วงเริ่มต้นฤดูฝน ส่วนบ้านคำยหมื่น

แล้ว นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 เป็นต้นมา เทศบาลตำบลบ้านค่ายหมื่นแผ้ว ได้กำหนดให้วันที่ 9 มกราคมของทุกปีเป็นวันไหว้ศาลปะกำประจำปีของพวกเขา

ในด้านตำแหน่งของคนเลี้ยงช้าง ชุมชนบ้านปะกำ และชุมชนบ้านตากกลางแบ่งออกเป็น 5 ระดับ มีชื่อเรียกแตกต่างกัน โดยบ้านปะกำเริ่มต้นจากการเป็น ความูช้าง (มะ) หมอช้าง ครอบาช้าง ครอบาใหญ่ และปติยาย ส่วนบ้านตากกลางเริ่มต้นจากความูมะหรือจา หมอสะเดียง หมอสะดำ ครอบา และกำหลวงพืด (ครอบาใหญ่) ซึ่งกำหลวงพืด เป็นระดับเดียวกับปติยายของบ้านปะกำ ในขณะที่ชาวบ้านค่ายหมื่นแผ้ว ตำแหน่งคนเลี้ยงช้างมีเพียง 4 ระดับ ได้แก่ ความูช้าง (มะ) หมอช้าง ครอบา และปติยาย เป็นต้น

สำหรับอุปการณ์ในการคล้องช้าง ทั้งสามชุมชน มีลักษณะเหมือนกัน แต่บางชนิดอาจมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันไป เช่น เครื่องเป่าให้สัญญาณที่ทำจากเขาควย บ้านปะกำเรียกว่า ชังหรือสังข์ ส่วนบ้านตากกลาง และบ้านค่ายหมื่นแผ้ว เรียกว่า สะโน หรือสะเนงเกล หรือ เสนงเกล เป็นต้น

การออกไปคล้องช้างป่า มีขั้นตอนการปฏิบัติที่คล้าย ๆ กันทั้งสามชุมชน โดยก่อนออกเดินทางจะต้องทำพิธีไหว้ศาลปะกำก่อน มีพิธีเสี่ยงทายคางไก่ เมื่อเดินทางถึงป่า บริเวณที่จะทำการคล้องช้างป่า จะมีพิธีเปิดป่าเบิกไพร จากนั้นจะมีการสร้างที่พักชั่วคราว มีการก่อกองไฟศักดิ์สิทธิ์ 3 กอง เรียกว่ากองกำพวด อยู่ด้านซ้ายที่พัก 1 กอง ด้านขวา 1 กอง และด้านหน้า 1 กอง โดยกองไฟทั้งสามจะต้องให้ไฟติดตลอดเวลา ห้ามดับโดยเด็ดขาด

การอยู่ป่าในระหว่างที่ออกไปเถื่อนช้างนั้น ทั้งสามชุมชนมีวิธีปฏิบัติที่คล้ายคลึงกัน คือ ฝ่ายสามีที่เข้าป่าจะต้องเข้ากรรม ใช้ภาษาผี ภาษาป่า ในการสื่อสารสนทนาและต้องยึดมั่นในกฎ และข้อห้ามต่าง ๆ ตามประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา ส่วนฝ่ายหญิงหรือภรรยาที่อยู่ทางบ้านก็จะมีข้อห้ามที่มีลักษณะเหมือนกัน เช่น ห้ามแต่งตัวสวยงาม ห้ามพูดจาในที่ลับกับชายอื่น ห้ามนอนค้างบ้านคนอื่น เป็นต้น

ข้อแตกต่างในระหว่างการออกคล้องช้างป่า ของชุมชนทั้งสามแห่งที่เห็นชัดเจน เช่น การแต่งกาย ชาวปะกำอนุญาตให้ใส่เสื้อได้ และใส่กางเกงขาสั้นเท่านั้น ห้ามใส่กางเกงขายาว ส่วนชาวภูบ้านตากกลางห้ามใส่เสื้อโดยเด็ดขาด ให้นุ่งโสร่งผูกโจงกระเบน และมีผ้าขาวม้าพาดไหล่ผืนเดียวเท่านั้น สำหรับบ้านค่ายหมื่นแผ้วไม่มีข้อห้ามนี้ สามารถสวมใส่เสื้อผ้าวางไรก็ได้ และทั้งสามชุมชน มีกฎหมายห้ามสวมหมวกในการออกคล้องช้าง

กระบวนการตามรอยเท้าช้างป่า และการเข้าคล้องช้าง ทั้งสามชุมชนมีวิธีการที่เหมือนกัน แต่อาจเรียกชื่อแตกต่างกันในบางเรื่อง เช่น การคล้องช้างโดยวิธีการสอดไม้คันทามเข้าระหว่างขาหลังของช้างป่า บ้านปะกำเรียกว่า การแทงระวาง ส่วนบ้านตากกลางและบ้านค่ายหมื่นแผ้วเรียกว่า การแซกโพน เป็นต้น

กระบวนการฝึกช้างป่าที่จับมาได้แล้ว มีลักษณะการฝึกเหมือนกัน นั่นคือ การผูกช้างกับต้นไม้และงดให้น้ำและอาหาร 1-3 วัน เพื่อให้ช้างทรมาณและยอมจำนน เพื่อจะนำมาฝึกได้ง่ายขึ้นเป็นต้น

การเตรียมตัวเดินทางกลับบ้าน หลังจากจับช้างป่าได้จำนวนหนึ่ง หรือเป็นที่พอใจของครูบาช้าง ทั้งสามชุมชนจะมีพิธีกรรมที่คล้ายคลึงกัน คือ หัวหน้าคณะจะทำพิธีลาไฟ และออกกรรมเป็นการยกเลิกข้อห้ามต่าง ๆ รวมทั้งการใช้ภาษาผี ภาษาป่าในการสื่อสารด้วย และเมื่อเดินทางกลับเข้ามายังเขตหมู่บ้าน หมอช้างจะเป่าสะเนงเกล หรือซัง เพื่อเป็นสัญญาณให้ครอบครัวและญาติ ๆ ที่รออยู่ทางบ้าน ให้ทราบว่าคณะที่ออกไปจับช้างป่าได้กลับมาถึงแล้วเป็นต้น

ช้างป่า หรือช้างเชลยที่จับได้มา บ้านตากกลางและบ้านค่ายหมื่นแผ้วจะแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ เจ้าของช้างต่อ 1 ส่วน หมอช้างที่นั่งคอช้าง 1 ส่วน และควาญช้างที่นั่งท้ายช้างอีก 1 ส่วน สำหรับที่บ้านปะคำมีการแบ่งที่แตกต่างออกไป นั่นคือ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน โดยจะให้กับเจ้าของช้าง 1 ส่วน และหมอช้างที่นั่งคอช้าง 1 ส่วน สำหรับควาญช้างจะได้เป็นเงิน จำนวนมากน้อยขึ้นอยู่กับความกรุณาของเจ้าของช้างต่อเชือกนั้น

ด้านการปรับตัวภายหลังจากยุติการออกไปคล้องช้างป่า ในช่วงแรกๆชุมชนทั้งสามแห่งมีการปรับตัวที่คล้าย ๆ กันคือนำช้างไปปรับข้างแหในงานบุญประเพณี และนำไปปรับข้างชักลากไม้ตามจังหวัดต่าง ๆ ต่อมาเมื่อรัฐบาลประกาศปิดป่าทั่วประเทศในปี พ.ศ. 2532 ชุมชนทั้งสามได้มีพัฒนาการการปรับตัวที่ต่างกันไป

บ้านปะคำนำช้างไปเข้าสังกัด “หมู่บ้านช้างพญา” ตำบลหนองปรือ อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ซึ่งเป็นสถานที่ท่องเที่ยว งานเบา มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง มีรายได้ประจำ ถึงแม้จะไม่มากนัก แต่ก็พอเลี้ยงครอบครัวและช้างให้อยู่รอดร่วมกันได้

บ้านค่ายหมื่นแผ้ว ได้พัฒนาการฝึกช้างเพื่อการแสดง โดยรวมช้างกันประมาณ 3-5 เชือกตั้งเป็นคณะช้างเร่ และเร่ร่อนไปแสดงตามจังหวัดต่าง ๆ ด้วยวิธีล่อมผ้าเก็บบัตรเข้าชม ขายอาหารช้าง น้ำและขนมขบเคี้ยว รวมทั้งให้เช่าเกี้ยวนั่งชมการแสดงช้าง เป็นธุรกิจที่ลงทุนสูงและต้องรับผิดชอบสูง ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง เร่ร่อนไปเรื่อย ๆ รายได้โดยรวมดีพอสมควร สามารถเลี้ยงคณะแสดง ครอบครัว และดูแลช้างได้

สำหรับชาวบ้านตากกลาง การปรับตัวในปัจจุบัน มีพัฒนาการ 3 ลักษณะ คือ 1. การนำช้างออกไปเร่ร่อนขายอาหารช้าง และของที่ระลึกในเมืองใหญ่และแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ซึ่งรายได้โดยรวมอยู่ในเกณฑ์ดี แต่ต้องจากครอบครัวไปหลายเดือน หรืออาจเป็นปีเลยทีเดียว 2. การนำช้างไปเข้าสังกัดหมู่บ้านช้าง ปางช้าง โรงแรม หรือสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ คล้าย ๆ กับการเข้าสังกัดหมู่บ้านช้างพญาของกลุ่มคนเลี้ยงช้างบ้านปะคำ 3. เข้าร่วมโครงการช้างคืนถิ่น ซึ่งองค์การบริหาร

ส่วนจังหวัดสุรินทร์ ได้สร้างเป็นศูนย์การแสดงช้าง ณ หมู่บ้านช้างบ้านตากกลาง ให้ผู้คนมาท่องเที่ยวชมการแสดงของช้าง และศึกษาวัฒนธรรมของคนเลี้ยงช้างชาวกูย ซึ่งปัจจุบันมีช้างเข้าร่วมโครงการจำนวนมาก โดยคนและช้างได้รับค่าจ้างรายเดือน พอเลี้ยงตัวเองและช้างได้ แต่ที่สำคัญได้อยู่ใกล้บ้านและครอบครัว ไม่ต้องออกเร่ร่อน หรือไปทำงานอยู่ตามบ้านช้าง ปางช้างในต่างจังหวัด เป็นต้น

อภิปรายผล

การศึกษาวิถีชีวิต และการดำรงอยู่ของคนเลี้ยงช้าง ภายใต้พลวัตของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม ของชาวบ้านปะคำ ตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

1. วัฒนธรรมการเลี้ยงช้าง

วัฒนธรรมและประเพณีการเลี้ยงช้างของชาวปะคำในอดีต มีความยิ่งใหญ่ทั้งในแง่กระบวนการและพิธีกรรม ได้รับการยอมรับนับถือจากกลุ่มคนเลี้ยงช้างทั้งในพื้นที่และต่างจังหวัด ลำดับตำแหน่งของคนเลี้ยงช้างมีความสำคัญ เป็นตำแหน่งทางการปกครองที่ไม่เป็นทางการของบรรดาคนเลี้ยงช้าง ที่ทุกคนยอมรับ ให้ความเคารพนับถือและเชื่อฟัง ส่งผลดีในระยะยาวต่อวิถีชีวิตและระบบการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนเลี้ยงช้าง ตลอดจนการรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมและประเพณีการเลี้ยงช้าง ที่ได้รับการปฏิบัติและสืบทอดต่อ ๆ กันมา

พิธีกรรมการไหว้ศาลปะคำ เป็นการแสดงความเคารพต่อบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ อันเป็นเรื่องเหนือธรรมชาติ โดยเชื่อว่าผีบรรพบุรุษเหล่านั้นจะช่วยคุ้มครองให้การเดินทางปลอดภัย โดยเฉพาะการออกไปเลี้ยงช้างป่า รวมทั้งการดำเนินวิถีชีวิตประจำวัน จะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง และสำเร็จ ความเป็นสิริมงคล ปราศจากอันตรายและเสนียดจัญไรทั้งปวง สอดคล้องกับแนวคิดของธวัช ปุณ โณทก ที่มองว่าความเชื่อของคนอีสานที่เกี่ยวกับวิถีชีวิต เป็นความเชื่อถือพลังเหนือธรรมชาติ อันเกิดจากการยอมรับของมนุษย์ที่มีอยู่ในจิตสำนึกของพวกเขา ที่มีต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น แม้ว่าไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าพลังงานเหนือธรรมชาติเหล่านั้นเป็นจริงหรือมีอยู่จริง แต่มนุษย์ในสังคมก็ยอมรับและให้ความเคารพนับถือ กลายเป็นความเชื่อที่ฝังอยู่ในสังคมและสืบทอดความคิด ความเชื่อต่อ ๆ กันมา ความเชื่อเหล่านี้ทำให้เกิดพิธีกรรมตามมา เช่น การบวงสรวง การเซ่นไหว้ต่าง ๆ เพื่อวิงวอนให้เทพเจ้า ผีบรรพบุรุษหรือดวงวิญญาณเหล่านั้นช่วยปกป้องคุ้มครองและขจัดภยันตรายแก่สังคมและชุมชนของพวกเขา (ธวัช ปุณ โณทก, 2534)

การเลี้ยงปะคำและเคารพผีบรรพบุรุษ อาจแบ่งไว้ด้วยนัย 2 ประการคือ 1. การรักษาวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างให้ดำรงสืบต่อ ๆ ไป เป็นเรื่องปกติเมื่อมีพิธีไหว้ศาลปะคำ ผู้ทำพิธีหรือ

ร่วมอยู่ในพิธีจะขอให้ผีบรรพบุรุษช่วยให้ชีวิตรุ่งเรือง เจริญก้าวหน้าและจับช้างป่าได้มาก ๆ ซึ่งในอดีตคนที่ไปเถื่อนช้างมักจะจับได้ช้างป่าตามความปรารถนา ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวดีขึ้นจากการขายช้าง ยิ่งทำให้มีความเชื่อ และความศรัทธาในผีบรรพบุรุษเข้มข้นขึ้นไปอีก และตามมาด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ ที่แสดงออกถึงความเคารพและศรัทธา เพื่อตอบแทนผีบรรพบุรุษที่คอยช่วยเหลือ อันเป็นการธำรงรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมของคนเลี้ยงช้างนั่นเอง 2. ระบบการปกครอง: การเคารพผู้อาวุโส จากการสืบทอดการนับถือผีบรรพบุรุษ หรือบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว เป็นการชี้ให้ลูกหลานที่ยังมีชีวิตอยู่เห็นความสำคัญ ของปู่ย่า ตายาย ที่ยังมีชีวิตอยู่ เมื่อตายไปแล้วก็จะไปสิงสถิตอยู่ ณ ศาลปะกำและเชือกปะกำนั้น ดังนั้น ลูกหลานทั้งหลายควรจะให้ความเคารพ นับถือและเชื่อฟังผู้อาวุโสเหล่านั้น ตั้งแต่ที่ยังมีชีวิตอยู่ และปฏิบัติตามประเพณีที่มีการสืบทอดต่อ ๆ กันมา ใครฝ่าฝืนอาจจะได้รับโทษทัณฑ์จากผีบรรพบุรุษ ซึ่งจะช่วยให้ระบบการปกครองในหมู่บ้านหรือชุมชนบ้านปะกำอยู่ในกรอบประเพณี มีการเคารพผู้อาวุโสตามลำดับชั้นรวมถึงลำดับตำแหน่งของคนเลี้ยงช้างด้วย เป็นต้น

2. การสืบทอดและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรม

การที่ต้องยุติกิจกรรมการเถื่อนช้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา ทำให้คนเลี้ยงช้างไม่สามารถจับช้างป่ามาขายได้อีก รายได้ของคนเลี้ยงช้างจึงหดหายไป ต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด โดยการนำช้างไปรับจ้างลากซุงลากไม้ ซึ่งเป็นงานที่ยากลำบาก หนักและเสี่ยงภัย คนรุ่นใหม่ จึงเกิดความสงสัยในผีปะกำ หรือผีบรรพบุรุษว่าจะสามารถช่วยให้ชีวิตพวกเขาดีขึ้นจริงหรือไม่ ซึ่งเป็นผลกระทบทางด้านวัฒนธรรมและประเพณีการเถื่อนช้างของบ้านปะกำ นอกจากนั้น สังคมของชาวปะกำมีการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างประชากรค่อนข้างมาก โดยมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ เช่น ลาว ส่วย เขมร อพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่จำนวนมาก ย่อมมีผลกระทบทางด้านวัฒนธรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ประกอบกับระบบทุนนิยมได้เข้ามาสู่หมู่บ้าน มีสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น ทีวี ตู้เย็น พัดลม หม้อหุงข้าว รถมอเตอร์ไซด์ ทำให้ได้เปิดโลกทัศน์มากขึ้น มีความสะดวกสบายมากขึ้น คนรุ่นใหม่ได้รับการศึกษามากขึ้น จึงมองเรื่องพิธีกรรมและความเชื่อต่าง ๆ เป็นเรื่องล้าหลัง ไม่ทันสมัย ความเชื่อเรื่องผีปะกำและพิธีกรรมจึงค่อย ๆ ลบเลือนไปจากจิตใจและความคิดของพวกเขา ในขณะที่คนรุ่นเก่า ที่ได้สัมผัสกับวัฒนธรรมการเถื่อนช้างมาในอดีต ยังคงธำรงรักษาวัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อไว้อย่างเหนียวแน่น

อย่างไรก็ตาม ความเคร่งครัดในพิธีกรรม ข้อห้ามและข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่ครุบาช้างรุ่นเก่า ได้ยึดมั่นตลอดมาโดยไม่มีการผ่อนปรน หรือมีความพยายามปรับตัว เป็นสาเหตุประการสำคัญที่ทำให้วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ เกี่ยวกับคนเลี้ยงช้างค่อย ๆ เสื่อมสูญไป หรือสูญหายไปพร้อมกับความตายของครุบาช้างเหล่านั้น เนื่องจากความเคร่งครัดและยึดมั่นในประเพณีพิธีกรรมตามแบบ

ฉบับดั้งเดิมจนเกินไป ซึ่งหากพิจารณาในเรื่องกระบวนการการปรับตัวของสังคมและวัฒนธรรม ภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม ตามทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural ecology theory) ของ จูเลียน สจีวิต ที่มุ่งเน้นศึกษาวิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัว (Adaptation) ของสังคม โดยมองสังคมในลักษณะเป็นพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ถือว่าวัฒนธรรมและ ประเพณีการเถื่อนช้างของชาวปะคำ ยังขาดการปรับตัวที่ดีเพื่อการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมและ ประเพณี เนื่องจากเหล่าครุบาช้างผู้สืบทอดวัฒนธรรมดังกล่าวยังคงเคร่งครัดในพิธีกรรมตามแบบ ฉบับดั้งเดิมโดยไม่เปลี่ยนแปลง และไม่ปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและเทคโนโลยีที่เปลี่ยนไป

“ผมเป็นเพียงตำแหน่งหมอช้าง ไม่สามารถถ่ายทอดวิชา อาคมต่าง ๆ ให้กับคนอื่น ได้ จะมีไว้เพื่อคุณแลตัวเองเท่านั้น คนที่มีสิทธิ์ถ่ายทอดได้มีเพียงครุบาใหญ่และปติยายเท่านั้น อันนี้เป็น ประเพณีที่พวกเรายึดถือปฏิบัติกันมา” หมอช้างสมหวัง ลำเกาพันธ์เล่าให้ฟังเมื่อ 24 พฤษภาคม 2556

เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มคนเลี้ยงช้างบ้านค่ายหมื่นแผ้วจะเห็นว่า ครุบาช้างที่สืบทอด มรดกทางวัฒนธรรมและประเพณีการเลี้ยงช้างตามแบบฉบับดั้งเดิมของบรรพบุรุษ อาทิ ปติยายอิน แผนวิจิต ปติยายลี ประดับค่าย ซึ่งเป็นผู้มีตำแหน่งสูงสุดของบรรดาคนเลี้ยงช้างบ้านค่ายหมื่นแผ้ว ยินดีที่จะถ่ายทอดกระบวนการ พิธีกรรม รวมทั้งคาถาอาคมต่าง ๆ ให้กับคนภายนอกแม้จะไม่ได้ ทำพิธีประจักษ์หรือบวชก่อนก็ตาม ซึ่งเป็นกระบวนการปรับตัวและรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมคนเลี้ยงช้าง ให้ดำรงและสืบทอดในรุ่นต่อ ๆ ไป ทำให้ไม่ให้สูญหาย เป็นต้น

ในขณะที่เดียวกันพบว่า กลุ่มคนเลี้ยงช้างบ้านตากกลาง มีแบบแผนการปรับตัวให้เข้ากับ สภาพแวดล้อมและเทคโนโลยี ที่เปลี่ยนแปลงไปค่อนข้างมาก ที่ปรากฏอย่างชัดเจน นั่นคือ หมอช้างสามารถถ่ายทอดวิชาและคาถาอาคมต่าง ๆ ให้กับคนภายนอกได้ รวมทั้งสามารถนำไป ปลุกเสกวัตถุมงคลและเครื่องรางต่าง ๆ ซึ่งครุบาช้างที่บ้านปะคำจะมีข้อห้ามในเรื่องเหล่านี้ อย่างเด็ดขาด

การปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญของคนเลี้ยงช้างบ้านตากกลาง คือ การยอมรับให้ผู้หญิงขึ้นมาเป็นควาญช้าง นั่งคอช้าง ควบคุมช้างและฝึกช้าง ซึ่งถือเป็นการปฏิวัติ วัฒนธรรมของคนเลี้ยงช้างชาวภูยเลยทีเดียว ในอดีตผู้หญิงจะถูกสั่งห้ามยุ่งเกี่ยวกับพิธีกรรมคนเลี้ยง ช้างโดยเด็ดขาด ห้ามจับต้องเชือกปะคำ ห้ามขึ้นศาลปะคำ ห้ามยุ่งเกี่ยวกับช้าง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การยอมรับให้ผู้หญิงมาเป็นคนเลี้ยงช้าง หรือควาญช้างนั้น มีเหตุผลสำคัญหลายประการ คือ

2.1 ในครอบครัวคนเลี้ยงช้าง ไม่มีบุตรชาย มีเพียงบุตรสาว หากยังเคร่งครัดใน วัฒนธรรมเดิม เกรงว่าจะต้องยุติการเลี้ยงช้างไว้แค่นี้ จึงต้องปรับตัวโดยยินยอมให้ลูกสาวมาฝึกช้าง และเลี้ยงช้างได้

2.2 ในครอบครัวมีช้างหลายเชือก ชาคคนช่วยเลี้ยง หัวหน้าครอบครัวเองก็อายุมากขึ้น จึงต้องให้บุตรสาวมาช่วยแบ่งเบาภาระครอบครัว

ภาพที่ 63 ความซึ้งหมิงของชุมชนบ้านตากกลาง

2.3 การเผยแพร่วัฒนธรรม เนื่องจากศูนย์ศึกษา เป็นแหล่งเผยแพร่และเรียนรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงช้างและฝึกช้างของชาวกูย มีชาวต่างชาติทั้งสุภาพบุรุษและสุภาพสตรีสนใจเข้ามาศึกษาและเรียนรู้กระบวนการเลี้ยงช้างและฝึกช้างจำนวนมาก คั้งนั้น ชาวกูยจึงจำเป็นต้องมีการปรับตัว เพื่อให้วัฒนธรรม ประเพณีการเลี้ยงช้าง ดำรงอยู่และได้รับการเผยแพร่เป็นที่รู้จักไปทั่วโลก จึงยอมให้ผู้หมิงเข้ามาฝึกช้างและเลี้ยงช้างได้ ซึ่งนับเป็นกระบวนการปรับตัวครั้งสำคัญ ภายใต้พลวัตการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี ส่งผลให้คนเลี้ยงช้างชาวกูยบ้านตากกลาง สามารถปรับตัวและดำรงรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมและประเพณีของพวกเขาคน ให้สอดคล้องกับสถานะแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2556 ศูนย์ศึกษานบ้านตากกลาง มีช้างเข้าร่วมในโครงการมากถึง 207 เชือก เป็นต้น

3. กระบวนการคล้องช้าง

กระบวนการคล้องช้างของชาวไทยโคราชบ้านปะคำ ชาวลาวบ้านค้ำหมื่นแผ้ว และชาวกูยบ้านตากกลาง โดยแก่นสาระทั้งสามกลุ่มมีจุดร่วมที่เหมือนกันเป็นส่วนมาก ตั้งแต่ความเชื่อเรื่องผีปะกำ พิธีกรรมการไหว้ศาลปะกำ กระบวนการเตรียมตัวก่อนที่จะไปคล้องช้าง ซึ่งจะต้องบำรุงช้างต่อให้อ้วนท้วนสมบูรณ์ มีพลังกำลังแข็งแรง งดใช้ทำงานหนัก ก่อนออกเดินทางจะต้องทำพิธีไหว้

ศาลปะกำและเสียงทายคางไก่อ่ เมื่อเดินทางถึงบริเวณป่าที่จะทำการคล้องช้าง ก็มีการทำพิธีเปิดป่า เบิกไพร และหาทำแคะหรือสถานที่สร้างชมรมที่พัก พร้อมทั้งก่อกองไฟศักดิ์สิทธิ์หรือกองกำพวด 3 กอง

ในระหว่างอยู่ป่า ให้ใช้ภาษาผี ภาษาป่าในการสื่อสาร มีกฎการเข้ากรรม เพื่อรักษาข้อห้ามและข้อปฏิบัติ ผู้ใดฝ่าฝืนจะต้องทำพิธีประสะ เพื่อชำระล้างมลทินให้สะอาดบริสุทธิ์ ผีปะกำ จึงจะคุ้มครอง ครอบคร้วที่อยู่ทางบ้านก็มีข้อห้ามต่างๆ ที่พึงปฏิบัติอย่างเคร่งครัด การฝ่าฝืนจะนำเสนียดจัญไรมาสู่คนที่ไปคล้องช้าง เป็นต้น

ก่อนเข้าคล้องช้างป่า หมอช้างผู้ชำนาญไพรจะออกไปตามรอยช้างป่า หรือการ ไปโเบ็ด เมื่อทราบว่ายู่ที่ใดแล้วจึงเข้าทำการคล้องช้าง ซึ่งวิธีการคล้องมีด้วยกัน 3 แบบ แต่ละชุมชนจะมีชื่อเรียกแตกต่างกันบ้าง เช่นการสอดไม้คันทามเข้าไประหว่างขาหลังของช้างป่า ปะคำเรียก “แทงระวาง” ส่วนตากกลางและบ้านค่ายหมื่นแผ้วเรียก “แซกโพน” เป็นต้น

การฝึกช้างเชลยเมื่อจับมาได้แล้ว จะใช้เวลาไม่น้อยขึ้นอยู่กับช้างที่จะให้ความร่วมมือหรือไม่ รวมทั้งความชำนาญของหมอช้างที่ฝึกด้วย หลังจากจับช้างได้เป็นที่พอใจ หรือสมควรแก่เวลาแล้ว ก็จะทำพิธีคาไฟ หรือลาป่า และเดินทางกลับบ้าน หรือมป่าสังข์ หรือสะเนงเกล เมื่อเข้าเขตหมู่บ้านเพื่อให้ญาติพี่น้อง ครอบคร้วรับทราบการกลับมา เป็นต้น

จะเห็นว่า “แก่น” หรือ “สาระ” หลักสำคัญของกระบวนการคล้องช้างทั้งสามกลุ่ม มีลักษณะที่เหมือนกัน จะมีความต่างกันบ้างในรายละเอียดปลีกย่อย อันเนื่องมาจากการสื่อสารและการถ่ายทอดผ่านกาลเวลา และวัฒนธรรมท้องถิ่นของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ แต่โดยสาระสำคัญ เชื่อว่าตำราศาสตร์ของทั้งสามชาติพันธุ์น่าจะมาจากแหล่งเดียวกัน หรือตำราฉบับเดียวกัน ดังที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเล่าไว้ในหนังสือนิทานโบราณคดีว่า “พวกกรรมช้างเองก็ถือตัวว่าต่างกันเป็น 2 พวก พวกหนึ่งเป็นศิษย์ครูมอญ บางพวกก็เรียกครูลาว (คือพวกละว้า) ครอบพวกหนึ่งเป็นศิษย์ครูไทยครอบ ชวนให้เห็นว่าอย่างครูละว้าเป็นแม่แก่ คคืออย่างครูไทยเป็นแบบใหม่” (สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเล่า, 2503, หน้า 589) ถึงแม้ตำราครูไทยก็เป็นตำราที่ดัดแปลงมาจากละว้าเช่นกัน แต่แต่งขึ้นใหม่ เพื่อให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้นนั่นเอง โดยคนเลี้ยงช้างบ้านปะคำ และบ้านค่ายหมื่นแผ้ว มีความชัดเจนจากการนับถือผีมอญ ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษของชาวมอญ จึงเชื่อว่าตำราศาสตร์มาจากครูมอญหรือละว้าแน่นอน สำหรับแต่เชื่อว่าตำราศาสตร์มาจากครูมอญหรือละว้าก็ก่อให้เกิดความเข้าใจง่าย นั่นเอง แต่สำหรับบ้านปะคำ และบ้านค่ายหมื่นแผ้ว มีความชาว้านตากกลางไม่นับถือผีมอญ แต่นับถือผีปู่ตา หรือยะจ๊ะวะ ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษของชาวกูย ในขณะที่ภาษากูยเป็นภาษาในกลุ่ม มอญ-เขมร สาขา Katuic ตะวันตก ตระกูลออสโตรเอเชียติก (กรมศิลปากร, 2550, หน้า 99) ดังนั้น กลุ่มชาวกูยบ้านตากกลาง จึงน่าจะสืบเชื้อสายมาจากมอญ

เช่นเดียวกัน และคงจะได้เรียนตำราเศรษฐศาสตร์ฉบับเดียวกัน แต่ความแตกต่างที่เกิดขึ้น น่าจะมาจาก ภาษา กวย หรือส่วย ที่ใช้ในการสื่อสาร จึงทำให้เกิดความผิดพลาดกันไปมารายละเอียดย แต่สาระสำคัญมีลักษณะเหมือนกัน จึงเชื่อว่าตำราหลักเกณฑ์ของชนเลียงซ้างทั้งสามกลุ่มชาติพันธุ์มาจากเล่มเดียวกัน

4. การปรับตัว

การปรับตัวของชนเลียงซ้างในปัจจุบันทั้งสามแห่ง มีพัฒนาการที่แตกต่างกันไป เป็นพัฒนาการการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชุมชนชนเลียงซ้างในแต่ละแห่ง ปัญหาพื้นที่ป่าที่ถูกบุกรุกและการขาดแคลนอาหารซ้างจากป่าธรรมชาติ เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชนเลียงซ้างต้องนำซ้างออกไปหากินในต่างถิ่น

การปรับตัวของชาวปะคำ โดยการนำซ้างออกไปเข้าสังกัดหมู่บ้านซ้างพญา จังหวัดชลบุรี ได้รับเงินเดือนประจำ มีรายได้แน่นอน เพียงพอสำหรับการเลี้ยงคนและซ้าง โดยปัจจุบันชนเลียงซ้างชาวปะคำมีซ้างเหลืออยู่เพียง 3 เชือก ส่วนกลุ่มชนเลียงซ้างบ้านค่ายหมื่นแผ้ว จะรวมซ้างกันประมาณ 3-5 เชือก ตั้งเป็นคณะแสดงซ้างเร่ และเร่ร่อนไปแสดงตามจังหวัดต่าง ๆ ปัจจุบันมีถึง 14 คณะ มีซ้างรวมกันประมาณ 80 เชือก รายได้จากการแสดงอยู่ในเกณฑ์ที่ดี ในขณะที่ชาวบ้านดากลางมีการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดใน 3 ลักษณะ คือ 1. การนำซ้างไปเร่ร่อนขายอาหารซ้างตามเมืองใหญ่และแหล่งท่องเที่ยว ในกลุ่มนี้มีซ้างประมาณ 200 เชือก มีรายได้ดีพอสมควร 2. นำซ้างไปเข้าร่วมกับปางซ้าง บ้านซ้าง และโรงแรม ตามเมืองท่องเที่ยวต่าง ๆ มีรายได้ประจำลักษณะเหมือนกับซ้างบ้านปะคำ ซึ่งมีซ้างในอาชีพนี้ประมาณ 200 เชือก 3. ซ้างในโครงการซ้างคืนถิ่นที่ศูนย์ศึกษาบ้านดากลาง มีซ้างจำนวน 207 เชือก มีรายได้ประจำเช่นเดียวกัน แต่อาจจะน้อยกว่าการเร่ร่อน หรือไปสังกัดตามแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ

การย้ายถิ่นเพื่อไปหารายได้ ทั้งการไปเร่ร่อนขายอาหาร การไปแสดงซ้างเร่ หรือไปเข้าสังกัดตามหมู่บ้านซ้าง ปางซ้าง ตามแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ก็ล้วนไปเพื่อปัจจัยทางเศรษฐกิจ เพื่อการหาเลี้ยงชีพ ต้องการรายได้ที่ดีกว่าเดิม สอดคล้องกับทฤษฎีการย้ายถิ่น ของราเวนสไตน์ ที่มองว่าแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญที่สุด ที่ทำให้เกิดการย้ายถิ่น กล่าวคือปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจมีความสำคัญกว่า ปัจจัยทางด้านภูมิอากาศ และสภาวะแวดล้อมทางสังคมอื่น ๆ ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญคือ 1. ปัจจัยผลัก (Push factors) อันเกิดขึ้นจากถิ่นต้นทาง ได้แก่ ความยากจน ความยากลำบากในการเลี้ยงชีพ และ 2. ปัจจัยดึงดูด (Pull factors) อันเกิดขึ้นจากถิ่นปลายทาง ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในเมือง ที่มีความเจริญ มีความต้องการแรงงาน เป็นแหล่งทำมาหากิน แหล่งค้าขาย และเป็นแหล่งสร้างรายได้ จึงเกิดการดึงดูดคนเข้ามา เป็นต้น

คนเลี้ยงช้างของทั้ง 3 กลุ่มชาติพันธุ์ ล้วนได้รับอิทธิพลจากปัจจัยหลัก อันเกิดจากภายใน หมู่บ้านของพวกเขา นั่นคือความยากลำบากในการหาเลี้ยงชีพ และผลกระทบจากทรัพยากรป่าไม้ที่ลดลง จึงมุ่งแสวงหาความอยู่รอดทางเศรษฐกิจ ซึ่งเมืองใหญ่และแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ เช่น พัทยา ชลบุรี หัวหิน ภูเก็ต เชียงใหม่ เป็นปัจจัยดึงดูด ที่สำคัญ ที่ทำให้คนเลี้ยงช้างย้ายถิ่นเข้าไป เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม โครงการช้างคืนถิ่นของศูนย์ศึกษา บ้านตากกลาง ซึ่งดำเนินการโดย องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์ ทำให้ช้างจำนวน 207 ตัว ได้กลับบ้าน มีรายได้จากการแสดง และให้บริการนั่งช้าง แม้จะเป็นจำนวนที่ไม่มากนัก เมื่อเทียบกับการย้ายถิ่นไปหากินในเมืองใหญ่ หรือแหล่งท่องเที่ยว แต่ก็เพียงพอสำหรับการเลี้ยงคนและช้าง ที่สำคัญได้อยู่อาศัยใกล้บ้านและครอบครัว นับว่าเป็นต้นแบบที่สำคัญในการสร้างความยั่งยืนในเชิงวัฒนธรรมและความอยู่รอดร่วมกัน

กล่าวโดยสรุป ชุมชนบ้านปะคำ ตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นกลุ่มชาวไทยโคราชเพียงแห่งเดียวของจังหวัดบุรีรัมย์ ที่มีวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างมายาวนานร่วม 200 ปี มีการถ่ายทอดผ่านกระบวนการพิธีกรรมและการให้ความหมายต่าง ๆ ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น การเคร่งครัดในพิธีกรรมตามแบบฉบับดั้งเดิม ทำให้มีผลกระทบต่อการปรับตัวและความอยู่รอดของวัฒนธรรม อาทิ บทสวด คำกล่าว วิชากาคม เป็นต้น ซึ่งคนเลี้ยงช้างชาวปะคำ กำลังประสพอยู่ และมีโอกาสเสื่อมสูญไปกับความตายของครุบาช้างผู้สืบทอดวิชาจากบรรพบุรุษ เป็นต้น

เมื่อเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมคนเลี้ยงช้างของชาวลาวบ้านคำยหมื่นแก้ว และชาวกูยบ้านตากกลางแล้ว พบว่ามีวัฒนธรรมการคล้องช้างมีความคล้ายคลึงกัน จึงน่าจะเชื่อว่ดั้งเดิมแล้ว วิชนเหล่านี้มีต้นฉบับมาจากที่เดียวกัน อย่างไรก็ตาม การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมแต่ละแห่งขึ้นอยู่กับความสามารถในการปรับตัวของชุมชนนั้น ซึ่งพบว่า ชุมชนบ้านตากกลางมีการปรับตัวสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยีมากที่สุด จึงทำให้ดำรงรักษาวัฒนธรรมอยู่รอดได้ ปรากฏผลลัพธ์สำคัญคือ ช้างในหมู่บ้านตากกลางทั้งที่ออกไปหากินต่างถิ่น และที่อยู่ในหมู่บ้านเองมีจำนวนกว่า 600 เชือก ในขณะที่ชาวปะคำไม่พยายามที่จะปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยยังยึดมั่นและรักษาวัฒนธรรมตามแบบฉบับดั้งเดิมไว้อย่างเคร่งครัด จนทำให้หมู่บ้านช้างบ้านปะคำ ไม่สามารถปรับตัวและไม่มีช้างเหลืออยู่ในชุมชน วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ กำลังเสื่อมสูญไปตามกาลเวลา

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1. ชาวปะคำ มีวัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรมการเลี้ยงช้างมายาวนานเป็นเวลาร่วม 200 ปี และเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยโคราชเพียงแห่งเดียวของจังหวัดบุรีรัมย์ ในปัจจุบันได้เสื่อมลงไปตามกาลเวลา จึงควรมีการอนุรักษ์ฟื้นฟูวัฒนธรรม ประเพณีและพิธีกรรมดังกล่าว ให้มีการสืบทอดและดำรงรักษาไว้ โดยควรกำหนดเป็น “ประเพณีประจำอำเภอ” และได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น พิธีไหว้ศาลปะคำ พิธีเถื่อนช้าง การอนุรักษ์อุปกรณ์การคล้องช้าง เป็นต้น

2. ควรจัดให้มีพิพิธภัณฑ์การเถื่อนช้างชาวปะคำ เพื่อเป็นศูนย์การเรียนรู้ทางด้านวัฒนธรรม และประเพณีการเถื่อนช้าง รวมทั้งเป็นการรำลึกและเชิดชูเกียรติคนเลี้ยงช้างชาวปะคำ

3. ควรจัดให้มีโครงการนำช้างคืนถิ่น มีการจัดการอย่างเป็นระบบครบวงจร ทั้งสถานที่อยู่อาศัยของช้าง เช่น พื้นที่ว่างของหน่วยงานราชการ ป่าสงวน การปลูกพืชเพื่อเป็นอาหารช้าง และการสร้างอาชีพให้คนและช้าง มีรายได้เพื่อความอยู่รอด เช่น การจัดกิจกรรมแสดงช้าง การจัดให้ช้างได้มีบทบาทในงานบุญประเพณีต่าง ๆ ของหน่วยงานราชการ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลทุกแห่งในจังหวัดบุรีรัมย์ ตำบล อำเภอ และจังหวัด ที่ราชการเป็นผู้จัดงานต่าง ๆ ควรกำหนดให้ช้างได้มีบทบาทในงานดังกล่าว เพื่อสร้างอาชีพให้คนและช้าง โดยมีหน่วยงานราชการและชุมชนมีส่วนร่วมในการกำกับดูแลและจัดการ เป็นต้น

4. สร้างอนุสาวรีย์ช้างปะคำ เพื่อรำลึกถึงความเป็นหมู่บ้านช้างที่เคยยิ่งใหญ่มาในอดีตตลอดระยะเวลาาร่วม 200 ปี

5. เนื่องจากช้างเป็นสัตว์คู่บ้านคู่เมืองมีความสำคัญต่อประเทศชาติมายาวนาน หน่วยงานระดับชาติ เช่น กระทรวงวัฒนธรรม ควรเป็นเจ้าภาพในการจัดให้มี ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทยในแต่ละภูมิภาค ส่งเสริมและเผยแพร่วัฒนธรรมการเลี้ยงช้าง เพื่อให้สังคมเห็นความสำคัญของช้าง รวมทั้งให้คนและช้างมีเงินเดือนไม่ต้องย้ายถิ่นไปหากินที่อื่น เป็นต้น

6. สนับสนุนให้ท้องถิ่น ที่มีภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเกี่ยวกับการคล้องช้าง เป็น “วิชาศึกษาท้องถิ่น” 1 คาบเรียน ในโรงเรียนทุกแห่งที่อยู่ในอำเภอ หรือจังหวัดนั้น ๆ ซึ่งอาจขยายไปยังภูมิปัญญาท้องถิ่นอื่น ๆ ด้วย

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

1. การศึกษาเปรียบเทียบภูมิปัญญาการคล้องช้าง และการดำรงอยู่ของชุมชนคนเลี้ยงช้างกลุ่มอื่น ๆ ในประเทศไทย และประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อหาจุดร่วมและความแตกต่างของแต่ละท้องถิ่น รวมทั้งวิธีการที่สามารถดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมในแต่ละชุมชน เพื่อนำไปปรับ พัฒนา

และประยุกต์ใช้กับชุมชนอื่น เพื่อการดำรงรักษาเอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชนนั้นต่อไป

2. การจัดการความรู้เรื่องการคลังช้างในประเทศไทย เพื่อสร้างองค์ความรู้ที่เป็นสากลและจัดทำข้อมูลไว้อย่างเป็นระบบ เช่น พิธีกรรมการไหว้ศาลปะกำ กระบวนการคล้องช้าง เครื่องมือในการคล้องช้าง เป็นต้น นอกจากนี้ ควรมีวิธีการนำเสนอหรือเผยแพร่องค์ความรู้ดังกล่าวไปสู่สังคมอย่างต่อเนื่อง และเป็นระบบ มีความน่าสนใจ เพื่อให้ความรู้และภูมิปัญญาดังกล่าวคงอยู่สืบต่อไป

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University